

RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII EUROPENE

Criza geopolitică din Ucraina (The geopolitical crisis in Ukraine)

Constantin MANOLACHE

Abstract. *The geopolitical crisis in Ukraine represents the effects of changes in the ex-Soviet countries after the collapse of communism in 1990, fleshing the hegemonic security and defence policy of the Russian Federation and the reactions of international organizations (EU, UN, NATO, OSCE) and the great powers, especially the United States. Different historical developments of the eastern and western parts of Ukraine demonstrate a territorial, political, social, cultural and religious division which manifests itself after the collapse of the USSR and Ukraine's independence declaration on 24 August 1991. From a religious point of view, the division is evident in that the western part of Ukraine is predominantly Catholic and the eastern part belongs to the orthodox religion. Instability in Ukraine is accompanied by the danger of disintegration, the threat coming from the inside, and is determined by the economic crisis, the political situation, misunderstandings between political groups and conflicts between the main regions. The western part of the country, represented by Ukrainian nationalists, opts for independence from Moscow, orientation towards the West and integration into Euro-Atlantic structures, while the pro-Russians from the East and South (especially in Crimea Peninsula and Donetsk Basin) want to develop close cooperative relations with the Russian Federation and Ukraine's integration in the economic, political and security of the Commonwealth of Independent States (CIS).*

Keywords: *crisis, Crimea, geopolitics, international organizations, Russian Federation, Ukraine.*

Introducere

Începute din anul 1990, așezările geopolitice și geostrategice din estul

Europei încă nu s-au încheiat, deoarece Federația Rusă, după destrămarea comunismului și prăbușirea fostei Uniuni Sovietice, nu

renunță la pretențiile sale hegemonice din spațiul Comunității Statelor Independente, iar lumea europeană occidentală încă nu a oferit tot sprijinul politic, social, economic și militar în dezvoltarea democratică a țărilor din această parte a Europei, chiar dacă din punct de vedere formal unele țări sunt membre ale N.A.T.O. și ale Uniunii Europene. Articolul de față intenționează să evidențieze determinările istorice și geopolitice care au generat starea de criză politică din Ucraina din primăvara anului 2014 („primăvara ucraineană”) și să identifice unele consecințe ale acesteia în estul Europei și pe plan internațional.

Determinări istorice generatoare de criză geopolitică în Ucraina

Evoluțiile istorice diferite a părții de est și a celei de vest ale Ucrainei demonstrează existența unei diviziuni teritoriale, politice, sociale și cultural-religioase care se manifestă și după destrămarea U.R.S.S. și declararea independenței Ucrainei la 24 august 1991. În timp ce partea de est a fost sub suzeranitatea Imperiului rus încă din anul 1654, când hatmanul Hmelnițki a jurat credință țarului rus Alexei, vestul Ucrainei aparținea Imperiului habsburgic și Poloniei interbelice, care a fost apoi ocupat de U.R.S.S. în 1939. Din punct de vedere religios, divizarea este evidentă în sensul că partea de vest a Ucrainei este majoritar cato-

lică, iar partea de est aparține religiei ortodoxe.

Cele mai multe teritorii ucrainene au fost unite într-un stat unitar în secolul al XX-lea, când ucraineanul Nikita Hrușciiov¹ se afla la conducerea Ucrainei sovietice, ca apoi să devină mare conducător al U.R.S.S. Este vorba despre perioada anilor 1939–1945, atunci când în componența Ucrainei au intrat regiunile apusene (1939), Transcarpatia (1945), nordul Bucovinei, sudul Basarabiei (1940; 1944) și Peninsula Crimeea (1954)². „Cu excepția Rusiei, Ucraina este cea mai vastă țară din Europa ca teritoriu și cea mai populată. Din rațiunile poziției sale geografice, ea este socotită un „stat tampon” între confruntările politice, culturale, religioase și lingvistice între lumea europeană occidentală și partea răsăriteană a Europei. În ciuda vechimii sale istorice, frontierele sale de stat au fost stabilizate abia la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial”³.

Potrivit recensământului din anul 1990, populația Ucrainei era de 51,8 milioane locuitori. Pe lângă ucraineni, cu un procent de 74%, trăiesc în această țară mai multe naționalități, printre care ruși (21%), evrei (1%), bieloruși (1%), români etc. Populația de origine română din Ucraina nu este considerată printre principalele minorități, fiind separată în „moldoveni” (aproximativ 300.000) și „români” (aproximativ 150.000), ocupând locurile 5, respectiv 9 în ierarhia scării naționale. În realitate numărul româ-

nilor din Ucraina este cu mult mai mare, depășind pe cel al bieloruşilor, evreilor și rușilor.

Proclamarea independenței de stat a Ucrainei, de către Rada Supremă, la 24 august 1991, care este și sărbătoarea națională a poporului ucrainean, este considerată de mulți analiști ca fiind factorul principal ce a demonstrat eșecul reformării U.R.S.S. și a permis lansarea proiectului Comunității Statelor Independente (C.S.I.). După 1991, poporul ucrainean era unanim animat de ideea statului național dar, în evoluția dezvoltării sale, populația s-a confruntat cu dificultăți neprevăzute care au dus la scăderea nivelului de trai și la spulberarea euforiei naționale. Din punct de vedere istoric și geopolitic, analiștii apreciază că Ucraina, în granițele sale actuale, este un stat fragil, problema critică fiind dată de lipsa elementelor de unitate națională⁴. „Geopolitica este o teorie, o orientare de cercetare care relevă legătura de substanță între poziția geografică (n.n.: *geo* înseamnă pământ, teritoriu) a unui stat și politica sa. (...) Geopolitica privește și analizează politica din perspectiva cadrului natural în care are loc, ea propunându-și să explice măsurile și orientările politice pe baza datelor naturale ale unui stat: poziție geografică, suprafață, bogății naturale, populație etc.”⁵. Astfel, potrivit obiectului de studiu al geopoliticii, instabilitatea în Ucraina este însoțită și de pericolul dezintegrării, amenințarea venind din interior și fiind determinată de criza

economică, situația politică, neînțelegerile dintre grupurile politice și conflictele dintre principalele regiuni. Partea de vest a țării, reprezentată de naționaliștii ucraineni, optează pentru independență deplină față de Moscova, orientare spre Occident și integrare în structurile euroatlantice, în timp ce rusofonii din est și din sud (în special din peninsula Crimeea și bazinul Donețk) doresc dezvoltarea unor relații de cooperare strânse cu Federația Rusă și integrarea Ucrainei în structurile economice, politice și de securitate ale C.S.I. Ultimele studii de specialitate evidențiază faptul că dezacordul între ucraineni și populațiile din diverse regiuni ale țării amenință serios independența și integritatea Ucrainei. Tensiunile regionale s-au transformat în cereri insistente pentru autonomie, în special cele din partea rusofonilor din estul țării și Crimeea. Fragmentarea politică a divizat Ucraina în două părți, de est și de vest, fiecare regiune încercând, mai mult sau mai puțin, să-și aleagă propria cale pentru supraviețuirea economică. De asemenea, Kievul este preocupat și de încercarea Rusiei de a-și menține influența în C.S.I. și asupra fostelor state socialiste, din acest punct de vedere Ucraina având o poziție strategică specială, deoarece reprezintă „cap de pod” și „tampon” între spațiul euroasiatic și lumea occidentală.

Pornind de la una din definițiile crizei care ne arată că ea „reprezintă o schimbare radicală a situației na-

ționale sau internaționale, caracterizată prin existența unor amenințări directe la adresa obiectivelor de securitate, a intereselor și a valorilor fundamentale ale părților implicate într-o competiție conflictuală”⁶, se poate spune că acest lucru s-a întâmplat și în Ucraina, fiindu-i afectate grav obiectivele de securitate, interesele și valorile naționale cu consecințe de izolare a țării pe plan internațional. Problema specială a Ucrainei o reprezintă Crimeea, poziție strategică foarte importantă pentru apărarea granițelor de sud ale Rusiei și C.S.I., iar mișcarea ei secesionistă pro-rusă a afectat integritatea teritorială a Ucrainei⁷. În plus, între Crimeea și Rusia există legături economice, militare și culturale strânse, iar peninsula reprezintă teritoriu istoric rus transferat Ucrainei în 1954. Drept urmare, secesiunea Crimeei a devenit reală, generând în această regiune un conflict violent și un declin economic continuu.

Criza din Crimeea din 2014 s-a declanșat după plecarea de la putere a președintelui Viktor Ianukovici, ca urmare a protestelor antiguvernamentale din 2013-2014. Factorul declanșator al acestui proces a fost abrogarea legii referitoare la limbile cu statut regional prin care mai multe limbi folosite în Ucraina, inclusiv româna, au fost scoase din uzul oficial. Actorii tensiunilor sunt, pe de o parte, grupările rusofone care se opuneau noilor schimbări politice de la Kiev și doreau alipirea Crimeei de Rusia iar, pe de altă

parte, grupuri de ucraineni și tătari crimeeni, care sprijineau mișcarea Euromaidan.

La 23 februarie, Rada Supremă a Ucrainei a abrogat legea privind bazele politicii de stat în domeniul lingvistic, lege care a conferit limbii ruse statut de limbă regională în 13 (din 27) regiuni administrative ale Ucrainei, în care membrii comunităților etnice reprezentau mai mult de 10% din populație. Începând cu 23 februarie Rusia a mobilizat forțe de intervenție rapidă la frontierele Ucrainei și în Crimeea⁸. La 25 februarie militanți pro-ruși s-au adunat în fața Parlamentului republicii autonome din Simferopol pentru a cere organizarea unui referendum, respingând puterea de la Kiev. La 27 februarie un grup de persoane înarmate pro-ruse au ocupat sediul Parlamentului și Guvernului din Crimeea și au arborat steagul rus. În noaptea de 27 spre 28 februarie, aeroporturile din Crimeea au fost ocupate de persoane înarmate rusofone. La 1 martie, noul premier crimeean Serghei Aksionov a solicitat Rusiei, prin intermediul președintelui rus Vladimir Putin, „asistență în asigurarea păcii și stabilității pe teritoriul” Crimeei pentru a prelua „temporar controlul securității” Crimeei, urmând ca toate autoritățile să se supună ordinelor sale sau să demisioneze. Răspunsul Statelor Unite a venit prin vocea președintelui Barack Obama, care a avertizat Rusia despre consecințele unei intervenții armate în Crimeea și în estul Ucrainei.

La 1 martie, președintele rus Vladimir Putin a solicitat și a obținut în unanimitate permisiunea Camerei superioare a Parlamentului Federației Ruse pentru a utiliza forțele armate pe teritoriul Ucrainei: „Având în vedere că situația extraordinară în derulare în Ucraina amenință viața cetățenilor Federației Ruse și faptul că trupele noastre armate sunt desfășurate în conformitate cu un acord internațional pe teritoriul Ucrainei (Republica Autonomă Crimeea), în baza art. 102 alin. (1) lit. g din Constituția Federației Ruse solicit Consiliului Federației Ruse permisiunea de a utiliza forțele armate ale Federației Ruse pe teritoriul Ucrainei pentru normalizarea situației socio-politice din această țară”.

Membrii Consiliului Suprem al Republicii Autonome Crimeea au votat pe 6 martie organizarea unui referendum privind statutul regiunii, dar și ieșirea în mod oficial din componența Ucrainei și alăturarea la Federația Rusă. Parlamentul din Crimeea a adoptat la 11 martie o declarație de independență față de Ucraina. Duma (Camera inferioară a Parlamentului rus) a adoptat o declarație de susținere a poporului din Crimeea, promițând să asigure securitatea locuitorilor peninsulei independent de originea lor etnică, de limba și religia lor. Vladimir Putin a comparat intervenția rusească în Crimeea cu operațiunea Occidentului în Kosovo, doar că aici nu s-a tras nici măcar un foc de armă.

În contextul securității naționale și regionale, problema Crimeei capătă valențe politice, economice, etnice și militare. Din punct de vedere politic, situația din Crimeea se reduce la o confruntare între grupurile pro-ruse și pro-ucrainene ale populației. Gruparea pro-rusă este sprijinită de forțele armate ruse, care au cartierul general la Sevastopol. Obiectivul grupării pro-ucrainene l-a reprezentat păstrarea integrității teritoriului, inviolabilitatea granițelor și menținerea statutului actual al Republicii Crimeea, ca parte integrantă a Ucrainei. Alianța tătaro-ucraineană este fragilă, deoarece există reminiscențe istorice, unde naționaliștii nu s-au opus deportării tătarilor și nu au manifestat interes față de autodeterminarea lor.

Situația din Crimeea este foarte complicată, în primul rând din cauza problemelor economice severe cu care se confruntă Ucraina și a absenței unor reforme economice efective. Nivelul de trai în Crimeea s-a deteriorat continuu, provocând nemulțumirea populației față de guvern și administrația centrală. Mișcarea secesionistă pro-rusă a atras din ce în ce mai mulți adepți, datorită dominației economice a Moscovei.

Problematica Crimeei este agravată de compoziția etnică a populației, dar mai ales de exploatarea acestei situații demografice de către grupuri politice direct interesate în atingerea scopurilor lor. La recensământul ucrainean din 2001,

populația Crimeei era de 2.033.700 locuitori, din care 58,32% ruși, 24,32% ucraineni, 12,1% tătari crimeeni, 1,44% bieloruși. Totodată, 77% din populație declară limba rusă ca limbă maternă, 11,4% limba tătară și 10,1% limba ucraineană. Tătarii reprezintă populația băștinașă, mulți reîntorcându-se din spațiul ex-sovietic, unde au fost deportați de Stalin în 1940.

Subiectul cel mai arzător este însă de ordin militar, situație în care disputele administrative privind pretențiile Federației Ruse asupra fostei Flote sovietice a Mării Negre sunt din ce în ce mai controversate și încă nu au încetat, retragerea trupelor rusești de pe teritoriul Crimeei fiind o problemă fierbinte, în condițiile în care Rusia consideră că are dreptul strategic de a-și menține prezența în această regiune.

Problema prioritară a Ucrainei o reprezintă stoparea declinului economic în plină evoluție. Pe fondul absenței reformelor de trecere la economia de piață, producția industrială s-a redus substanțial, inflația a crescut vertiginos, realități care au determinat ca Ucraina să se numere printre țările care nu au reușit să aplice cu succes programele de privatizare după căderea comunismului. Problema nu constă în lipsa de democrație, ci în faptul că în țară guvernează încă vechile reguli de tip sovietic, cu impact negativ asupra dezvoltării Ucrainei. Principalele obstacole percepute în calea reformelor s-au concretizat în existența în parlamentul ucrainean a blocului

foștilor ideologi comuniști care a respins programul de reformă economică, importurile rusești de țiței și gaze naturale (aproximativ 1 miliard de dolari anual), menținerea mentalităților comuniste în administrație, crima organizată și corupția.

Strategia economică aprobată de Parlamentul Ucrainei în 1992, sub președinția lui Leonid Kravciuk, bazată pe ruperea completă de Rusia, ieșirea din zona rublei și desfășurarea schimburilor comerciale cu Rusia la prețurile mondiale, s-a dovedit a fi complet greșită. Această strategie a dus la o prăbușire completă a economiei ucrainene, însoțită de hiperinflație (aproximativ 50% lunar), cu efecte sociale dezastruoase. De aceea, în a doua jumătate a anului 1993, s-a renunțat la această strategie și s-a optat pentru integrarea economică a Ucrainei în cadrul C.S.I., politică aplicată de președintele Leonid Kucima, ales în vara anului 1994: stabilizarea financiară; realizarea reformei fiscale și monetare prin punerea în circulație a unei noi monede naționale, grivna; reducerea cheltuielilor de la buget și eliminarea subsidiilor; aplicarea unui regim de taxe mai scăzute pe venit și la export; o mai mare independență a Băncii Naționale a Ucrainei; liberalizarea prețurilor la toate produsele; privatizarea vânzărilor engros pentru creșterea competitivității; acumularea de capital de stat și privat în vederea încurajării investițiilor.

Formarea noilor sisteme politice în Ucraina a reprezentat un proces complex și controversat. Tensiunile sociale în creștere și diversitatea strategiilor și platformelor politice au schimbat în mod negativ imaginea internă și internațională a Ucrainei, mai ales în primii trei ani de la obținerea independenței. Vechiul sistem de relații sociale și ideologia comunistă încă mai persistă, supraviețuirea acestora fiind parțial susținută de declinul continuu al nivelului de trai, determinând o parte a populației să reflecteze nostalgice asupra trecutului.

Formarea partidelor politice a început încă din 1990, dar aceasta nu a însemnat crearea unui sistem real multipartit, întrucât simpla existență a unor formațiuni politice și mișcări din Ucraina nu a însemnat stabilirea sistemului politic democratic. Totodată, este dificil de stabilit obiectivele politice ale acestora, multe partide și organizații adaptându-și tacticile electorale în funcție de interese unilaterale și situații de moment, fără a exista programe și doctrine reale. Trăsătura comună a majorității forțelor politice din Ucraina constă în faptul că acestea nu și-au stabilit clar poziția asupra politicii externe și de securitate a țării.

În prezent, organizațiile politice existente în Ucraina pot fi diferențiate în funcție de pozițiile pe care le adoptă față de cele mai importante și actuale probleme ale țării: statutul de independență al Ucrainei; considerarea Ucrainei ca parte a imperiului rus și a fostei U.R.S.S.; atitu-

dinea față de Federația Rusă și Comunitatea Statelor Independente (C.S.I.); forma de regim politic adoptată; formele, metodele și scopurile reformei economice de piață liberă. Conform acestor criterii, principalele grupări politice sunt: Blocul Național-Radical; Blocul Național-Democratic; partidele de stânga; partidele de centru.

Sub conducerea fostului președinte Viktor Iușcenko, începută din ianuarie 2005, Ucraina și-a definit programele de dezvoltare internă pe orientarea occidentală, dar fără a neglija ajutorul necesar pe care îl poate primi de la Federația Rusă în menținerea echilibrului geopolitic și geostrategic în această zonă. În acest context, Ucraina se confruntă cu două dificultăți majore: prima se referă la dorința sa de a-și asigura independența, cea de-a doua vizează promovarea legăturilor economice mai strânse cu Rusia.

În perspectivă, Ucraina vizează să devină o „zonă tampon” între spațiile de securitate occidental și rusec. Totodată, Ucraina încearcă să-și consolideze independența politică prin contrabalansarea dependenței economice față de Moscova cu o relație politico-militară prioritară cu U.E. și N.A.T.O., mizând pe garantarea independenței politice și integrității teritoriale de către S.U.A.

În Declarația de Independență a Ucrainei se prevede că această țară nu va deține, produce sau desfășura arme nucleare pe teritoriul său. În realitate, armele nucleare au fost

folosite ca monedă de schimb pentru solicitări politice, în primul rând ca, în postură de stat nuclear, Ucraina să fie luată în serios de străinătate, dar ezitarea Kievului a dus mai mult la izolarea sa politică. Prin Acordul semnat la Moscova, la 14 ianuarie 1994, de președinții William Clinton, Boris Elțin și Leonid Kravciuk, Ucraina s-a angajat să transfere toate focoarele nucleare în Rusia în schimbul anulării unei părți a datoriei ucrainene către Moscova și a garantării securității Ucrainei și inviolabilității granițelor sale.

În concluzie, pornind de la poziția geografică, dimensiunile teritoriale, potențialul economic și resursele naturale, Ucraina dorește să fie o țară importantă a Europei, ambițiile sale de a se integra în comunitatea europeană având la bază speranța de a asigura populației un nivel de trai corespunzător celui occidental. Însă efectele politicii interne și externe duse până în prezent semnalează elemente de divizare teritorială, politică, socială și cultural-religioasă a Ucrainei, incapacitatea de restructurare a economiei, dependența față de Federația Rusă și C.S.I. în probleme economice și nucleare, chiar dacă eforturile de integrare europeană ale Kievului sunt considerabile.

Consecințele crizei geopolitice din Ucraina pe plan internațional

Criza geopolitică din Ucraina se află în atenția organizațiilor interna-

ționale – O.N.U., O.S.C.E., U.E., N.A.T.O. –, a administrației S.U.A., a Federației Ruse, a României ca țară vecină și a țărilor din spațiul C.S.I. care au luat un model de rezolvare democratică a dezvoltării interne după destrămarea U.R.S.S.

Coordonatele politicii occidentale față de Ucraina constau în rezolvarea pe cale politică a diferențelor ruso-ucrainene, menținerea unor raporturi de bună vecinătate între cele două state și asigurarea controlului internațional asupra armelor nucleare aflate pe teritoriul ucrainean.

Procedurile O.N.U. de prevenire și gestionare a crizei geopolitice din Ucraina, prevăzute în Carta O.N.U., au fost puse în funcțiune, în conformitate cu articolul 34, unde Consiliul de Securitate este organismul împuternicit să ia în discuție orice situație de criză de pe glob. Legăturile operaționale între organismele însărcinate cu probleme politice și cele de alertă rapidă la sediul O.N.U. s-au realizat în timp oportun pentru monitorizarea situației create și utilizarea instrumentelor existente în gestionarea unei crize, urmate, la nevoie, de sancțiuni.

Instrumentele juridice esențiale ale O.N.U. permit luarea de măsuri pentru gestionarea crizei geopolitice din Ucraina, incluse în Carta Națiunilor Unite, cu precădere în articolele 1, 24, 25 și 40. Articolul 1 arată că scopul O.N.U. este: „Să mențină pacea și securitatea internațională și, în acest scop, să ia măsuri colective eficiente pentru prevenirea

și eradicarea amenințărilor la adresa păcii, și să faciliteze, prin mijloace pașnice și în conformitate cu principiile justiției și dreptului internațional, negocierile sau reglementarea pașnică a disputelor internaționale sau a situațiilor care ar putea duce la o încălcare a păcii”. Articolul 24 specifică funcțiunile și atribuțiile Consiliului de Securitate, căruia statele membre i-au conferit responsabilitatea menținerii păcii și securității. Articolul 25 prevede că „statele membre ale O.N.U. sunt de acord să ducă la îndeplinire deciziile Consiliului de Securitate” în conformitate cu prevederile Cartei. În articolul 40 se arată că, pentru a preveni agravarea situației, Consiliul de Securitate poate solicita părților implicate să respecte anumite măsuri temporare, pe care acesta le consideră necesare sau de dorit. Adunarea Generală a Națiunilor Unite a aprobat o rezoluție cu privire la recunoașterea inviolabilității integrității teritoriale a Ucrainei. În acest sens, 100 de state au votat „pentru”, 11 state au fost împotriva: Rusia, Armenia, Belarus, Bolivia, Cuba, Coreea de Nord, Nicaragua, Sudan, Siria, Zimbabwe și Venezuela. 58 de țări, printre care și China, s-au abținut.

În concluzie, O.N.U. își aduce aportul considerabil la eforturile de gestionare a crizei geopolitice din Ucraina, nu numai prin folosirea mandatului și a procedurilor de adoptare a deciziilor, dar și prin dispozitivele de prevenire a crizelor și prin metodele de gestionare a

acestora, pe care le-a creat în cadrul sistemului internațional de securitate.

O.S.C.E. este direct interesată în asigurarea stabilității politice și militare în Ucraina. Stabilitatea politică presupune eliminarea motivației pentru un conflict armat, iar stabilitatea militară înseamnă abținerea structurilor militare în folosirea forței pentru rezolvarea crizei geopolitice. Observatorii O.S.C.E. trimiși în Ucraina întâmpină dificultăți de ordin administrativ, limitându-li-se posibilitatea de mișcare pe teritoriul Ucrainei, fiind deseori arestați de către organele de securitate ale țării.

O.S.C.E. militează pentru promovarea deschiderii și a transparenței în discuțiile oficiale cu autoritățile ucrainene și ruse. Scopul principal al O.S.C.E. în criza geopolitică din Ucraina este acela de a negocia cu toți factorii decizionali pentru rezolvarea pașnică a situației de criză creată. Fiind un instrument de securitate prin cooperare, funcția sa principală constă în furnizarea unor mecanisme de negociere și înțelegere, pentru a putea permite Ucrainei să iasă din această situație de criză geopolitică și geostrategică dificilă care ar putea degenera în conflict regional.

Prin mandatul Uniunii Europene de prevenire a conflictelor și gestionare a crizelor, situația din Ucraina nu este indiferentă pentru această organizație. Pentru informarea la fața locului au fost trimiși la Kiev lideri importanți ai U.E. care se ocupă de politica de securitate și de

apărare la nivel european. Potrivit acestei abordări, U.E. este interesată în Ucraina de întărirea principiilor și instituțiilor democratice din această țară, respectarea drepturilor omului și ale minorităților, promovarea stabilității politice regionale, promovarea și sprijinirea bunei guvernări și contribuția la o coordonare internațională mai eficientă pentru a face față situațiilor de urgență.

Uniunea Europeană⁹ nu are o armată unică, dar face politică despre ea, și anume Politica de Securitate și Apărare Comună (P.S.A.C.), componentă a Politicii Externe de Securitate Comună (P.E.S.C.). În cadrul P.S.A.C., statele membre au rolul decisiv în operațiile civile și militare ale U.E., prioritar fiind principiul suveranității naționale, iar apărarea europeană este declarativă, la nivelul unor principii și reguli cuprinse în Tratatul de la Lisabona. În caz de atac al unei țări membre U.E., mai ales pe linie teroristă, există clauza de solidaritate reciprocă; în probleme de constituire de forțe europene de apărare se mizează pe cooperarea structurată permanentă în care țările cele mai dezvoltate din punct de vedere militar trebuie să constituie un nucleu de bază în intervențiile militare europene cu aplicarea principiului „pooling and sharing” (adunare de forțe și mijloace și o redistribuire a lor în funcție de misiuni). În plus, apărarea europeană este avantajată de tehnologia militară europeană care se derulează prin programele Agenției Europene de Apărare.

Consiliul Uniunii Europene monitorizează în permanență, prin structurile sale de specialitate, în special Consiliul Politic și de Securitate (COPS) și structurile militare ale U.E., evoluțiile situației din Ucraina. Comisia Europeană a propus măsuri specifice de ordin economic și financiar pentru rezolvarea situației de criză din Ucraina, deoarece dispune de o infrastructură permanentă în acest sens și are experiență în acest domeniu. De asemenea, Parlamentul European a pus în discuție cazul Ucrainei pentru o gestionare eficientă a acestui tip de criză geopolitică.

În concluzie, U.E. susține ideea potrivit căreia existența unei concepții comune de acțiune a statelor membre privind zonele de conflict potențial și măsurile care sunt necesare pentru gestionarea conflictelor presupun adoptarea unei atitudini proeuropene în cadrul întregii comunități. Doar în acest caz este posibil să se elimine tensiunile care persistă între state și punerea în funcțiune a capacităților U.E. de gestionare a crizelor.

În decursul anilor, N.A.T.O. a dobândit o experiență aparte în domeniul prevenirii conflictelor și gestionării crizelor și nu a stat indiferentă față de criza geopolitică din Ucraina, țară care a aparținut Tratatului de la Varșovia, alianță totalitară, unde sovieticii dictau și controlau toate structurile politice și militare, pe baza principiului centralismului absolut. Țările satelit nu aveau niciun cuvânt de spus, iar

toate posturile de comandă militară erau încadrate cu generali și mareașali ruși, nefiind nicio idee de multinaționalitate, specifică spiritului N.A.T.O.

După 1990, N.A.T.O. s-a transformat din bloc militar de apărare europeană occidentală în organizație politico-militară globală. În acest scop, N.A.T.O. și-a schimbat concepția strategică în ceea ce privește obiectivele și misiunile sale, trecând de la articolul 5 al Tratatului Nord Atlantic („atacul asupra unui stat membru N.A.T.O. presupune acțiunea militară comună a Alianței”; regula mușchetarilor: „toți pentru unul, unul pentru toți”), la non-articol 5 (depășirea zonei clasice de responsabilitate și extinderea acțiunilor sale la nivel global: Balcani, Irak, Afganistan, Libia).

Declarațiile fundamentale ale Alianței privind prevenirea crizelor, din Tratatul de la Washington, sunt valabile și în cazul crizei geopolitice din Ucraina. Articolul IV stabilește angajamentul de a întreprinde consultări atunci când este amenințată integritatea teritorială, independența politică sau securitatea vreunui stat membru N.A.T.O. sau partener. Cu atât mai mult, N.A.T.O. își îndeplinește rolul și misiunile sale pe baza unei organizări și funcționări ierarhice, cu structuri civile și militare conduse prin consilii, comitete, departamente și birouri, constituite la nivel strategic, operațional și tactic, care iau decizii prin consens, pe baza consultărilor tuturor membrilor

Alianței în orice situație de criză care apare.

Problematika crizei geopolitice din Ucraina a fost dezbătută la nivel politic și militar, mai precis la Cartierul General al N.A.T.O. de la Bruxelles și la Celula de Coordinare a Parteneriatului pentru Pace. La Cartierul General al N.A.T.O., sediul diplomatic și politic al Alianței, lucrează toate reprezentanțele permanente ale delegațiilor naționale ale statelor membre N.A.T.O., ale Secretarului General, ale Secretariatului Internațional, ale reprezentanților militari naționali, ale președintelui Comitetului Militar și ale Statului Major Militar Internațional, fiind interesate de situația din Ucraina, existând programe de cooperare cu această organizație. De asemenea, Ucraina are la N.A.T.O. ambasador, asistat de o delegație națională alcătuită din consilieri și oficiali, care își reprezintă țara în diferite comitete și comisii de lucru.

Secretarul General al N.A.T.O., responsabil cu organizarea procesului de consultare și de adoptare a deciziilor în cadrul Alianței, este direct interesat de situația din Ucraina în calitate sa de președinte al Consiliului Nord-Atlantic, al Consiliului pentru Parteneriat Euro-Atlantic și al Consiliului Permanent Comun N.A.T.O.-Rusia și președinte asociat al reprezentantului Comisiei N.A.T.O.-Ucraina.

Problema crizei geopolitice din Ucraina a fost pusă în discuție pentru rezolvarea situației create prin mijloace politice și eliminarea

divergențelor dintre părțile aflate în conflict. Astfel, Departamentul pentru probleme politice este interesat de situația din Ucraina, mai ales că răspunerile sale se referă la studierea evoluțiilor politice ale N.A.T.O. în țările membre și cele partenere, fiind vorba acum despre relațiile N.A.T.O. cu Rusia și Ucraina. Centrul de criză al N.A.T.O. monitorizează permanent situația din Ucraina, prin schimbul și difuzarea informațiilor politice și militare care prezintă interes pentru N.A.T.O. și pentru țările sale membre.

Consiliul Nord-Atlantic, autoritatea supremă politică și de putere de decizie din N.A.T.O., alcătuit din reprezentanți permanenți ai tuturor statelor membre, s-a întâlnit în ședințele de lucru, în regim de urgență, pentru a discuta implicațiile crizei geopolitice din Ucraina asupra N.A.T.O. În acest sens, țările membre N.A.T.O. și-au exprimat deschis opiniile față de situația din Ucraina, iar deciziile luate au reprezentat voința colectivă a guvernelor statelor membre. Orice decizie în N.A.T.O. referitoare la criza geopolitică din Ucraina s-a realizat prin consens, dat de unanimitatea sa și acordul comun, unde membrii Alianței s-au bazat pe experiența și concepțiile individuale ale fiecărei țări, beneficiind, în același timp, de mecanisme și proceduri care să le permită să acționeze în comun, rapid și decisiv, în această situație de criză.

În cadrul Celulei Parteneriatului pentru Pace (PCC), unde Ucraina a

aderat în mai 1994, s-au făcut informații despre situația din țară, unde autoritățile militare naționale și partenerii au luat cunoștință despre evoluțiile programelor de cooperare militară cu Ucraina. Din punct de vedere militar, situația din Ucraina a fost discutată și în Consiliul Parteneriatului Euro-Atlantic (EAPC), unde Ucraina a aderat încă de la înființarea sa în 1997.

În concluzie, N.A.T.O. deține un rol activ în gestionarea crizei geopolitice din Ucraina, își coordonează eficient activitatea cu O.N.U., U.E. și O.S.C.E., punând în funcțiune toate mecanismele și structurile consultative în această problematică.

Pozițiile S.U.A. față de Ucraina au un caracter strict geopolitic și geostrategic. Pe de o parte, Ucraina este considerată de administrația americană ca un factor de diminuare a influenței Rusiei în Europa centrală și în Balcani și de aceea sprijină politica de independență a Ucrainei, iar pe de altă parte S.U.A. consideră Rusia încă o mare putere ce poate afecta securitatea Occidentului și de aceea este necesară sprijinirea dezvoltării democratice a acesteia și continuarea cooperării cu Moscova în soluționarea problemelor vieții internaționale. În acest context, Guvernul S.U.A. acordă sprijin financiar pentru susținerea reformelor economice atât în Rusia, cât și în Ucraina.

Statele Unite ale Americii acționează militar în plan european, numai prin N.A.T.O., numai dacă îi sunt afectate propriile interese geo-

strategice. Angajarea militară globală a S.U.A. reduce șansele de intervenție în Europa, atât din punctul de vedere al utilizării forțelor militare, cât și a resurselor disponibile. După aproape 70 de ani de intervenții salvatoare ale S.U.A. în Europa, când a acționat numai în situații dificile și complexe – intrarea în cel de-al doilea război mondial, organizarea apărării Europei occidentale prin înființarea N.A.T.O., restabilirea economică europeană prin Planul Marshall, purtarea Războiului rece, cursa înarmărilor, stabilizarea Balcanilor etc. – S.U.A. poate să-și schimbe calculele strategice și poate avea o nouă abordare în cazul Ucrainei (mai ales în Crimeea, partea de est, celelalte teritorii răpite de la țări vecine ca Polonia, România) pentru a evita un conflict cu Federația Rusă. S.U.A. nu mai dorește să fie depanatorul Europei pentru situații dificile, ca urmare a slăbiciunii leadershipului european. Bazele militare americane în Europa, inclusiv în România, și scutul antirachetă fac parte din logica de apărare a intereselor americane în Europa și Orientul Mijlociu (Israel, Iran, Siria, țările din nordul Africii). Relațiile între S.U.A. și Federația Rusă nu pot duce la un conflict deschis, deoarece intră în calcul stabilitatea internațională a planetei.

Dar în politica S.U.A. există și o rezervă strategică, în cazul acutizării conflictelor ucrainene interne est-vest, care pot pune în pericol integritatea teritorială a țării. Analiștii

americani susțin că un stat ucrainean lipsit de zonele de rusofoni ar fi mai omogen din punct de vedere politic și, în consecință, mai stabil. Este important ca o eventuală scindare a Ucrainei să se producă în mod pașnic, deoarece un război civil pe teritoriul acestui stat ar căpăta dimensiuni internaționale.

Federația Rusă consideră „străinătatea apropiată” drept sfera de interese exclusivă, fiind un element de continuitate în politica Moscovei din ultimele două secole. Cuprinderea Ucrainei în această sferă de interese este un pilon fundamental al menținerii capacității de influență a Rusiei în Europa centrală și Balcani. După dezmembrarea U.R.S.S., Moscova a folosit puternic pârgghiile economice, politice, etnice și militare pentru refacerea relațiilor de subordonare ale noilor republici independente apărute în spațiul ex-sovietic. Rezultatul acestor eforturi s-a concretizat în crearea Comunității Statelor Independente (C.S.I.) sub forma unei comunități economice, politice și de securitate, cuprinzând întregul spațiu sovietic, cu excepția statelor baltice.

În concepția Federației Ruse, N.A.T.O. este o rămășiță a Războiului rece, organizație care trebuia desființată odată cu Tratatul de la Varșovia, fiind în momentul de față o structură politico-militară internațională contestată. În Strategia Securității Naționale a Federației Ruse, N.A.T.O. este un potențial „inamic”, luat în calcul de strategii militari ruși, implicit țările membre

N.A.T.O. sunt considerate forțe adversare Rusiei. Totodată, obiectivul fundamental al acestei strategii este protejarea cetățeanului rus în interiorul țării (atacuri teroriste) și în exteriorul acesteia.

Caracteristica raporturilor ucraïno-ruse este imprimată de asigurarea securității naționale, luând în considerare faptul că Ucraina este stat independent apărut după dezmembrarea U.R.S.S., dar și situația sa de fostă colonie a Rusiei. În aceste condiții, Ucraina depinde economic de resursele energetice (în special gaze naturale și petrol) importate din Rusia, de ultimele rămășițe ale prezenței armatei rusești pe teritoriul Republicii Moldova și de existența unei importante minorități rusofone, în special în partea de est și de sud a Ucrainei. Încercările Ucrainei de a privi spre Vest sunt anihilate de tensiunile sale cu Rusia și din cauza arsenalului nuclear și a pretențiilor teritoriale ale Moscovei. Statutul Rusiei de cea mai mare țară a fostei U.R.S.S., fostă putere colonială ce și-a pierdut periferia, exponentă a regimului comunist totalitar, încă nu consideră Ucraina un stat independent și acceptă cu greu ca celelalte state din C.S.I. să nu se afle sub tutela Moscovei. Din acest punct de vedere, Kievul trebuie să manifeste respect, dacă nu chiar teamă, față de o Rusie care încă nu a abandonat pretențiile teritoriale asupra Ucrainei. Pe acest fond, relațiile Ucrainei cu Rusia sunt ambigue: pe de o parte, Kievul dorește să-și re-

zolve problemele interne și externe în mod independent, dar, în același timp, acceptă ca Moscova să joace un rol important pe plan mondial și ca lider în C.S.I. și Europa de est.

Relațiile României cu Ucraina independentă datează din anul 1919, când acest stat a apărut prima dată pe harta politică a Europei moderne. Aceste relații au fost afectate de la bun început de problema Basarabiei, Rada ucraineană considerând acest teritoriu românesc ca fiind parte componentă a teritoriului Ucrainei.

În condițiile în care puterea sovietică a început lupta împotriva Ucrainei independente, România a acordat sprijin „independiștilor” ucraineni (Petliura și Mahno), evidențiindu-se interesul Bucureștiului pentru existența unui stat independent ucrainean ca „tampon” față de Rusia. Constituirea U.R.S.S. (1922) a pus capăt posibilităților de dezvoltare a unor relații între București și Kiev, Ucraina fiind înglobată în Uniunea Sovietică. Trebuie menționat faptul că în 1924 a fost creată, din dispoziția Moscovei, pe teritoriul Ucrainei, R.S.S. Moldovenească, cu capitala la Tiraspol, în actualele raioane estice ale Republicii Moldova. Această republică autonomă a fost creată de Moscova ca o afirmare a drepturilor sale asupra Basarabiei românești, la Tiraspol militându-se pentru „eliberarea fraților moldoveni de dincolo de Nistru”.

În 1940, ca urmare a anexării Basarabiei și Bucovinei de nord, Moscova a înființat Republica

Moldova, iar sudul și nordul Basarabiei, precum și nordul Bucovinei au fost încorporate la Ucraina. Aceeași împărțire administrativă s-a repetat în 1944, când armata română și cea germană s-au retras. România a recunoscut independența Ucrainei, proclamată după puciul din august 1991 de la Moscova și confirmată printr-un referendum național la 1 decembrie 1991. Dar, cu ocazia acestui referendum, Parlamentul României, printr-o declarație adoptată în unanimitate, a declarat nulitatea de fapt și de drept a anexei secrete a Pactului Ribbentrop-Molotov și a confirmat drepturile românești asupra teritoriilor naționale, răpite conform anexe secrete a acestui pact. Păstrarea identității culturale a românilor ce trăiesc pe teritoriul actual al Ucrainei constituie un interes național fundamental al României.

România și Ucraina au încheiat *Tratatul politic de bază*, care constituie baza juridică pentru amplificarea relațiilor de colaborare, deși o bună perioadă de timp acest tratat fusese blocat de ambele părți. Cauza principală a înghețării negocierilor privind *Tratatul politic de bază* dintre România și Ucraina a fost reticența Ucrainei de a insera în tratat denunțarea explicită a Pactului Ribbentrop-Molotov prin care, în 1940, nordul Bucovinei, sudul Basarabiei și Insula Șerpilor erau încorporate în Uniunea Sovietică, teritorii incluse azi în Ucraina. Posibilitatea solicitării de către București a includerii în tratat a unei clauze refe-

ritoare la caducitatea anexei secrete la Pactul Ribbentrop-Molotov, ca un act de reparație morală a nedreptății făcute României în anul 1939, a determinat o anumită reținere din partea ucraineană în declanșarea procesului de negociere a acestuia¹⁰. Ucraina a refuzat acest lucru deoarece, în concepția sa, aceste teritorii au fost anexate U.R.S.S. printr-un protocol secret și, deci, teritoriile respective aparțin statului ucrainean, iar partea ucraineană cere din partea autorităților de la București recunoașterea frontierelor actuale. O altă chestiune importantă a relațiilor bilaterale este problema minorităților naționale, unde se vorbește de asimilarea ucrainenilor din România și de situația românilor din Cernăuți¹¹.

Pentru prima dată în istoria României s-a ivit marea oportunitate istorică ca trei mari actori internaționali să aibă interese în țara noastră: N.A.T.O., Uniunea Europeană, Statele Unite ale Americii. Constituirea în România a unui Centru de coordonare a intereselor geostrategice ale celor trei mari actori internaționali într-o singură direcție se impune cu necesitate. În momentul de față, interesele de apărare ale României sunt centrate pe N.A.T.O. cu sprijinul sporit al S.U.A. În Uniunea Europeană, România participă doar la misiuni de management al crizelor internaționale.

În Republica Moldova, efectele crizei geopolitice din Ucraina sunt evidente, în sensul că disputele politice și naționale sunt puternice între

grupările pro-europene și grupările pro-ruse, direct interesate de Transnistria. În prezent, conducerea actuală de la Chișinău este avantajată de sprijinul Uniunii Europene pentru libera circulație a persoanelor în spațiul U.E. și de interesele geostrategice ale S.U.A. în estul Europei.

În concluzie, criza geopolitică din Ucraina reprezintă efectele transformărilor din țările din spațiul ex-sovietic, concretizarea conținutului politicii de securitate și apărare a Federației Ruse și modalitățile de funcționare a organismelor internaționale. Cunoașterea situației din spațiul ex-sovietic reprezintă o problemă de actualitate, „fierberea geopolitică” din această parte a lumii nu s-a terminat încă, în condițiile în care, pe de o parte, Federația Rusă depune toate eforturile pentru menținerea influenței sale în țările care au aparținut fostei U.R.S.S. iar, pe de altă parte, noile state independente din spațiul ex-sovietic mili-

tează pentru o strategie proprie de dezvoltare, cel puțin declarativ, fără intervenția Moscovei, având ca model de inspirație democrațiile occidentale, interesate de realizarea stabilității internaționale și regionale. Pentru România, criza geopolitică din Ucraina reprezintă un semnal clar pentru afirmarea stabilității și seriozității în politica sa internă și internațională și apărarea drepturilor românilor din afara granițelor țării. Deoarece Ucraina este țara vecină României, N.A.T.O. și U.E., procesele și fenomenele politice și sociale care au loc în această țară ar trebui să fie în preocuparea tuturor liderilor politici și administrativi din România, indiferent de culoarea lor politică. Clocotul geopolitic și geostrategic european actual se agită în complexul: N.A.T.O., U.E., Federația Rusă, S.U.A. Cerința expresă pentru România este de a-și alege locul cel mai potrivit în acest torent fierbinte.

Note

¹ Planurile lui Nikita Hrușciiov prevedeau alipirea la Ucraina sovietică și a altor teritorii. În mod special, la 20 iulie 1944, el i-a propus lui Stalin un proiect de înființare a regiunii Holm în componența Ucrainei, constituită din acele pământuri ucrainene care, după strămutarea Poloniei în 1939, au fost ocupate de Germania. Transpunând în viață această concepție, Nikita Hrușciiov a trasat sarcina subalternilor săi să

pregătească propuneri asemănătoare și în ceea ce privește includerea în componența Ucrainei sovietice a altor teritorii printre care Maramureș și Bucovina de sud, pe considerentul că acestea au aparținut cândva Ucrainei. Dar aceste proiecte n-au avut șansa să fie realizate, nu din vina lui Hrușciiov, ci a lui Stalin. Teritoriul Bucovinei de sud se intenționa a fi inclus în componența regiunii Cernăuți astfel: județul

- Gura Humorului, cu centrul la Gura Humorului și cu o populație de 61.242 locuitori; județul Câmpulung, cu capitala în orașul Câmpulung și cu o populație de 59.364 locuitori; județul Rădăuți, cu centrul în orașul Rădăuți și cu o populație de 90.635 locuitori; județul Siret, cu capitala în orașul Siret, având o populație de 65.347 locuitori; județul Suceava, cu capitala în orașul Suceava, având o populație de 65.347 locuitori. Granița de stat în acest teritoriu, dintre U.R.S.S. și România, ar fi fost pe linia ce întâlnește izvoarele râului Someș și ale râului Bistrița, lângă comuna Cârlibaba, trecea pe malul apusean al râului Bistrița prin localitățile Iacobeni, Vatra Dornei, Crucea, Broșteni, Sabaca, de unde se întorcea spre nord-est și trecea prin comunele Iesle, traversa râul Moldova, pe lângă comuna Mălini, ieșea lângă orașele Fălticeni și Dolhasca, pe unde traversa râul Siret, apoi se întorcea la nord și în continuare trecea pe malul răsăritean al râului Siret, până la Bălinești și din nou o lua spre nord până la comuna Mihăileni, până în dreptul orașului Siret.
- ² Vladimir Sergheiciuc, „Ukrainske Slovo”, săptămânal ucrainean, nr. 39/29.09.1994 și 40/6.10.1994.
- ³ *Encyclopaedia Universalis*, vol. 24, Editeur à Paris, Franța, 2008, p. 178.
- ⁴ Natalia Iakavenko, *Studiu privind situația politică din Ucraina*, Institutul de Economie Mondială și Relații Internaționale din cadrul Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Kiev, 2004.
- ⁵ Paul Dobrescu, *Geopolitica*, Editura Comunicare.ro, București, 2003, p. 25.
- ⁶ Constantin Manolache, *Structuri de securitate și gestionare a crizelor în context euro-atlantic*, Editura Cantes, Iași, 2004, p. 11.
- ⁷ În antichitate Crimeea era locuită de triburi traco-cimeriene și scitice. Între 1441 și 1783 cea mai mare parte a Crimeei a făcut parte din Hanatul Crimeei. Între 1783-1917 regiunea a fost anexată de Imperiul Țarist ca Gubernia Taurida. La 18 octombrie 1921 s-a înființat Republica Autonomă Sovietică Socialistă Crimeea, ca parte a Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse. Tătarii constituiau atunci 25% din populație. La 19 februarie 1954, liderul sovietic Nikita Hrușciov a oferit Crimeea drept cadou R.S.S. Ucrainene, printr-un decret al Sovietului Suprem al U.R.S.S., fără ca populația locală să fie întrebată dacă este de acord cu acest lucru. Locuită în majoritate de ruși, Crimeea este în ultimele decenii subiectul unor ample dezbateri interne și internaționale privind statutul său politic, demografic și geografic.
- ⁸ Gabriela Anghel, „Rusia își joacă viitorul în Crimeea?”, ziarul *România Liberă*, 26 februarie 2014.
- ⁹ În glumă, în cercurile analiștilor europeni, se afirmă faptul că Uniunea Europeană a fost creată de „Stalin”, ca reacție a părții occidentale a Europei la formarea Uniunii Sovietice.
- ¹⁰ În anul 1940, în urma Pactului Ribbentrop-Molotov, Uniunea Sovietică a ocupat Basarabia și Bucovina, teritoriile românești care, actualmente, sunt situate în două republici independente, rezultate după dispariția U.R.S.S., respectiv Republica Moldova și Ucraina. Anexarea teritoriilor românești a fost con-

firmată prin Tratatul de la Paris, din 1947, încheiat între România și puterile învingătoare în cel de-al doilea război mondial, printre care se număra și fosta U.R.S.S.. Tratatul nu menționa, însă, Insula Șerpilor. În 1948, România, care devenise, între timp, un satelit al Moscovei, a fost forțată să cedeze Uniunii Sovietice Insula Șerpilor, pe baza unui protocol confidențial, care reprezenta o violare clară a Tratatului de la Paris. Kievul susține că trecerea Insulei Șerpilor în componența Uniunii Sovietice a fost recunoscută implicit de România, prin Tratatul de prietenie din 1961, încheiat între București și Moscova. Disputa se

referă mai ales la o chestiune de principii. Ucrainenii se tem că o concesie teritorială ar putea, la un moment dat, să ofere un motiv pentru a ridica și problema celorlalte teritorii dobândite de Ucraina în perioada sovietică. Este vorba și de împărțirea resurselor Mării Negre, căci se apreciază că zona din jurul Insulei Șerpilor ar conține bogate zăcăminte de petrol și gaze. Oficialitățile române au apelat la Curtea Internațională de Justiție de la Haga, obținând câștig de cauză privind statutul Insulei Șerpilor.

¹¹ Comentariu difuzat de Radio BBC, 17 iulie 1995.

Bibliografie

Anghel, Gabriela, „Rusia își joacă viitorul în Crimeea?”, ziarul *România Liberă*, 26 februarie 2014.
 Comentariu difuzat de Radio BBC, 17 iulie 1995.
 Dobrescu, Paul, *Geopolitica*, Editura Comunicare.ro, București, 2003.
 Iakavenko, Natalia, *Studiu privind situația politică din Ucraina*, Institutul de Economie Mondială și Relații Internaționale din cadrul

Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, Kiev, 2004.

Manolache, Constantin, *Structuri de securitate și gestionare a crizelor în context euro-atlantic*, Editura Cantes, Iași, 2004.

Sergheiciuc, Vladimir, „Ukrainske Slovo”, săptămânal ucrainean, nr. 39/29.09.1994 și 40/6.10.1994.

***, *Encyclopaedia Universalis*, vol. 24, Editeur à Paris, Franța, 2008.